

עשרים ואחד - או אחד ועשרים*?

כיצד סופרים?
שיטות הספירה בתורה
שיטות הספירה בלשון חז"ל
ציון התאריך בגיטין
ספירת העומר

כיצד סופרים?

ישנן שתי שיטות לתיאור מילולי של מספרים המורכבים מעשרות ומאחדות: שיטה המקדימה את מנין העשרות לאחדות (סדר יורד - עשרים ואחד, ארבעים וחמישה¹), ושיטה המקדימה את מנין האחדות (סדר עולה - אחד ועשרים, חמישה וארבעים). בדרך כלל, כל לשון מלשונות העולם אוחזת באחת משיטות הספירה: יש שפות האוחזות בסדר עולה (כגון: גרמנית ובעקבותיה ה"גרמנית-יהודית" - יידיש), ויש הנוקטות בסדר יורד (כגון: אנגלית ופורטוגזית). בלשון הקודש² משמשים באותה שפה שני הסדרים³, כאשר בעברית המדוברת כיום רגילים להשתמש בסדר היורד ולהקדים עשרות לאחדות, ואילו בסדר העולה משתמש מי שבוחר בסגנון גבוה, ארכאי ו"מקראי".

- * תודות לר' אבישי אלבוים מנהל ספריית הרמב"ם, ולפרויקט השו"ת של אוני' בר אילן, על סיועם באיסוף חומר למאמר זה. המאמר מוקדש לזכר תלמידיי, אחיה חורי, איתן אורנבך, ישי קרויזר ואחיו שלמה, זכר כולם לברכה, אשר עלו בסערה השמימה בדמי ימיהם, במוצאי ר"ח כסלו התשס"ח.
- 1 סימן לדבר: מחלוקת בית שמאי ובית הלל במספר נרות חנוכה (שבת כא, ב): "פוחת והולך" או "מוסיף והולך". ועי' להלן במחלוקת התנאים, רבי מאיר ורבי יהודה.
- 2 "לשון הקודש" היינו עברית, כלומר הלשון בה כתובים רוב ככל הכתבים העבריים: התנ"ך, המשנה, משנה תורה לרמב"ם, ואפילו מאמר זה. למרות ההבדלים בין תקופות הלשון, הלשון היא אותה לשון. גם אם יש כיום מי שמבדיל בין השמות (את השם "לשון הקודש" מייחד ללשון התורה ולשון הקדמונים, ואילו את השם "עברית" מייחד לעברית המדוברת היום), במקורם מציינים שמות אלו את אותה הלשון בדיוק: לשון התורה נקראת "עברית" (מסכת ידים פ"ד מ"ה), והלשון שלאחר התנ"ך נקראת "לשון הקודש" (סוטה פ"ז מ"ב). ועי' מ"ש הרשב"א (בחיידושו למגילה ח, ב) שבזמנו "נהגו הכל לקרוא ללשון הקודש עברי".
- 3 וכן הוא גם בשפה האוגריתית העתיקה, ראה: דניאל סיון, דקדוק לשון אוגרית, ירושלים תשנ"ג, עמ' 59-60.

כפי שמציינים הראשונים⁴, שתי שיטות הספירה מצויות כבר בלשון המקרא. המספר הראשון שמופיע בתורה, בפי למד, הוא בסדר יורד: "כִּי שְׁבַעֲתִים יָקָם קָיִן, וְלִמָּד שְׁבַעִים וְשִׁבְעָה" (בראשית ד, כד)⁵, אך ברשימת מנייני השנים של עשרת הדורות מאדם ועד נח (פרק ה) כתובים רוב המספרים בסדר עולה, כגון: "יָמֵי מֶהֱלָלָאֵל חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וְשִׁמְנֵה מֵאוֹת שָׁנָה" (פסוק יז). אמנם שיטת הספירה תלויה באיזה מספר מדובר: בכל המקרא, גם בעברית וגם בארמית, במספרים 11-19 אין לנו אלא הסדר היורד בלבד⁷, כגון: שָׁנִים עֶשְׂרִי, חָמֵשׁ עֶשְׂרֵה (וכן בארמית: תְּרִיסָר וכיו"ב)⁸, והמספרים שלמעלה מעשרים מופיעים בעברית המקראית לפעמים בסדר יורד ולפעמים בסדר עולה. למשל: "בְּשָׁבִיעֵי בְּעֶשְׂרִים וְאַחַד לְחֹדֶשׁ" (חגי ב, א) מול "לְיָכִין אַחַד וְעֶשְׂרִים" (דהי"א כד, יז); "כָּל נֶפֶשׁ בְּנֵי וּבְנוֹתָיו שְׁלֹשִׁים וְשָׁלֹשׁ" (בראשית מו, טו) מול "צָלַע אֶל צָלַע שְׁלוֹשׁ וְשָׁלֹשׁ פְּעָמִים" (יחזקאל מא, ו). יש מסבירים ששיטת הספירה תלויה בדבר הנספר, למשל במניין של שָׁנִים נוקטים הכתובים בסדר יורד, ובמניין של יָמִים נוקטים בסדר עולה. אך לכלל זה חריגים רבים מאוד⁹: למשל ימים בסדר יורד – "וְשָׁלֹשִׁים יוֹם וְשִׁלְשֵׁת יָמִים... וְשָׁשִׁים יוֹם וְשִׁשֶׁת יָמִים תֵּשֵׁב עַל דְּמֵי טְהָרָה" (ויקרא יב, ד-ה¹⁰), וְתִשְׁלַם הַחֹמָה בְּעֶשְׂרִים

4 ר"א אבן עזרא (ראה להלן) ותוספות ישנים יומא נה, א.
 5 כך גם במספר שבסוף הפרשה, בדברי ה', הוקדמו המאות לעשרות: "וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה" (שם ו, ג).
 6 למעט מניין שנתי של אדם הראשון (פסוק ה) שבו הוקדמו המאות לעשרות: "תִּשְׁעֵה מֵאוֹת שָׁנָה וְשָׁלֹשִׁים שָׁנָה". ועיין במשך חכמה בראשית ה, ב.
 7 אמנם, בכתובות ארמיות עתיקות נוהג הסדר היורד גם למטה מעשרים וכגון "שנת עשר ותלת", וכך מקובל במצרית, בבבלית, בצידונית ובשפות שמיות עתיקות נוספות (ראה מאמרו של ע' בן עזרא, "המספר היסודי", בתוך: ספר יובל לכבוד הרב ד"ר שמעון פדרבוש, בעריכת: הרי"ל מימון, ירושלים, תשכ"א, עמ' צה-קד). יתכן שגם העברית הקדומה נהגה כך, ובמקרא נותר שריד יחיד לכך בפסוק "עֶשְׂרֵה וְחִמְשָׁה שָׁקָל" (יחזקאל מה, יב; ע"פ בבא בתרא צ, א). הסדר היורד לא נתבטל בסימני המספר הארמיים (עי"ש הערה 16) וגם לא בציון מספרים בגימטריה עברית (עי"ש הערה 46) גם במספרים שמתחת לעשרים, כגון: י"א, כ"ה, ל"ו, תרי"ג וכיו"ב (למעט שינויי סדר מכוונים: ח"י, ט"ל, תרח"צ וכיו"ב).
 8 הקדמת העשרות במספרים שלמטה מעשרים אינה קיימת כלל בעברית (ראה בהערה הקודמת ולהלן הערה 42), ונדירה בלשונות הגוים. ביוונית מקדימים את רכיב העשר לרכיב האחדות במספרים 11-13, אך במספרים 11 ו-12 סופרים כמו בעברית. בצרפתית מקדימים את רכיב העשר לרכיב האחדות רק בשלושת המספרים 17, 18, 19.
 9 ראה דברי הגר"א וערוך השולחן להלן הערה 36, וצע"ג ליישב דבריהם.
 10 במספר זה מופיעות האחדות בצורת נסמך (וְשִׁלְשֵׁת, וְשִׁשֶׁת) ולא בצורת נפרד (וְשָׁלֹשָׁה, וְשִׁשָּׁה). ראה הערת רד"ק (מל"ב כד, יד) על שינוי בענין זה בין הכתיב לבין הקרי: "עשרת אֶלְפִים גֹּלָה – כתוב 'עשרה' וְעֶשְׂרֵת קרי, ואחד הוא". בתיאור המצב בלשון המקרא דן ר' חיים שרעבי (ראה להלן הערה 22, עמ' 178-180 "אֶחָד-אֶחָד" ועמ' 468 "שָׁנִים-שָׁנִי"). שאלה זו נדונה לגבי לשון התפילה והברכות: "אֶחָד-אֶחָד מֵהֵם" בברכת "אשר יצר" (עי' מ"ש ר'

וְחַמְשָׁה לְאָלּוּל לְחַמְשֵׁים וְשָׁנִים יוֹם" (נחמיה ו, טו), ועוד רבים; שנים בסדר עולה - רוב ככל¹¹ מנייני השנים של עשרת הדורות מאדם ועד נח (בראשית פרק ה) ומנח ועד אברהם (בראשית פרק יא), "וְאַבְרָם בֶּן חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מִחָרָו" (בראשית יב, ד), "וַיְהִי יָמֵי יַעֲקֹב שְׁנַי חַיָּו שְׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמֵאֵת שָׁנָה"¹² (בראשית מז, כח), ועוד¹³.

בהרבה ספרים במקרא אין סדר שיטתי כלל, אך כמה ספרים משתמשים באופן עקבי בסדר מסוים¹⁴. ככלל ניתן לראות נטייה כללית בלשון התורה להעדפת הסדר העולה, ואילו ברוב ספרי הנביאים והכתובים ישנה נטייה כללית להעדפת הסדר היורד¹⁵. ניתן היה לומר ש"אין שני נביאים מתנבאין בסגנון אחד"¹⁶, וכל נביא אחז

יעקב עמדין, לוח ארש, א, ט, מהדורת ר"ד יצחקי, תשס"א, עמ' יז-יח); "שמונה-שמונת ימי חנוכה" בתפילת "על הנסים" (ועיי'ש עמ' רסב והערת המהדיר 137, ומשנה ברורה ס' תרפב ס"ק ח). שאלה זו נוגעת גם לנוסח ספירת העומר: כיום נהוג מצד אחד למנות "היום שלושה ימים" וכן "שהם שלושה שבועות" ולא "שלושת"; אך בשבה"ל שלהלן הערה 65 "שבעת", ומצד שני: "היום שני ימים" או "שהם שני שבועות" ולא "שניים".

11 למעט שנות אדם (בראשית ה, ה), נח (שם ט, כט) ואברהם (שם כה, ז) הכתובים בסדר יורד.
12 ר"א אבן עזרא ב'שיטה אחרת': "...יָמֵי יַעֲקֹב שְׁנַי חַיָּו שְׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמֵאֵת שָׁנָה, ובאברהם נאמר (בראשית כה, ז): 'שְׁנַי חַיֵּי אַבְרָהָם אֲשֶׁר חֵי מֵאֵת שָׁנָה וְשִׁבְעִים שָׁנָה וְחַמְשֵׁ שָׁנִים, פעם יאמר חשבון הרב ראשון ואחר כך המעט, ופעם יאמר המעט ראשון ואחר כך הרב, לא יקפיד בזה הכתוב". ועי' בהערה הבאה.

13 על כמה מנייני שנים בסדר היורד יש מקום להעיר: "וַיְהִי אַבְרָם בֶּן תְּשַׁעִים שָׁנָה וְתִשְׁעֵ שָׁנִים (בראשית יז, א): בזוהר (פרשת לך לך צה, א) עמדו על שינוי הלשון כאן בין "שְׁנָה" לבין "שָׁנִים" ("בְּקִדְמִיתָא שְׁנָה וּלְבִסּוּף שְׁנִים"). ועי' ברד"ק שבסוף הערה זו, במאמרו של מרדכי אזרחי ("לענין ספירת עצמים מ-11 ואילך", בתוך: לשוננו לעם [א, ג], ירושלים מרחשוון תשכ"ב, עמ' 8-6), במאמרו של ע' בן עזרא (הנ"ל בהערה 7) עמ' ק, ובכלי יקר על הפסוק שלהלן. גם שאלה זו רלוונטית לנוסח ספירת העומר, האם יש למנות "יום" או "ימים", ואכמ"ל; "וַיְהִי חַיֵּי שָׁרָה מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשִׁבְעֵ שָׁנִים" (שם כג, א) עי' בלשון ר"א אבן עזרא: "ומנהג הלשון להקדים המספר הרב על המעט, והפך הדבר, כמו שני יעקב" (ועי' בהערה הקודמת). לגבי החזרה על שם הדבר הספור ("שְׁנָה... שְׁנָה... שָׁנִים") עיין על אתר בפ' רד"ק, רמב"ן, הכתב והקבלה, ובמחקרו של פרופ' קאסוטו (ראה להלן הערה 22) עמ' 140; גילו של יואָחָז בעת מינויו למלך יהודה מצוין בדה"ב (לו, ב) בסדר עולה: "בֶּן שְׁלוֹשׁ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה", ובמל"ב (כג, לא) בסדר יורד, כמו כל מנייני שנות המלכים וגיל התמנותם בספרי מלכים ודברי הימים.

14 במגילת אסתר, למשל, כל המספרים בסדר עולה, כגון: "שְׁבַע וְעֶשְׂרִים וּמֵאָה" (א, א); "שְׁמוֹנִים וּמֵאֵת יוֹם" (א, ד); "חַמְשָׁה וְשִׁבְעִים אֶלֶף" (ט, ז). לעומת זאת כל המספרים בספר חגי בסדר יורד: "בְּיוֹם עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה לַחֹדֶשׁ" (א, טו); "בְּעֶשְׂרִים וְאַחַד לַחֹדֶשׁ" (ב, א); ושם פס' י, יח, כ. ועי' מ"ש ע' בן עזרא (לעיל הערה 7) ששניות זו בלשון המקרא נובעת מהשפעות בין-לשוניות שונות: הארמית המאוחרת מזה - והמצרית והבבלית מזה.

15 כתוצאה מהתפתחות זו, יתכן שמחבר מאוחר (כמו כותב מגילת אסתר) יבחר במודע בשיטת ספירה שאינה תדירה בלשונו, כדי לשוות ללשונו סגנון ארכאי.

16 סנהדרין פט, א. רש"י: "סיגנון - דבר מליצות של רוח הקודש. עולה לכמה נביאים - נכנס בלבם לזה בלשון זה ולזה בלשון זה, והכל אחד".

בסדר שהיה רגיל בפיו על פי מנהג הלשון במקומו ובזמנו¹⁷; ברם אין הסבר זה מספק, כי בדיקה שיטתית מוכיחה ששתי השיטות מצויות גם בלשון אותו ספר ואותו נביא¹⁸. כך מצאנו בדברי כלב בן יפונה את שתי שיטות הספירה באותו הדיבור עצמו ובהתייחס לאותו מושא (מניין שנים): "וְעֵתָה הִנֵּה הַחֲיָה ה' אוֹתִי כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר, זֶה אֲרָבָעִים וְחֲמֵשׁ שָׁנָה מֵאִזְ דִּבֶּר ה' אֶת הַדְּבָר הַזֶּה אֶל מֹשֶׁה, אֲשֶׁר הִלֵּךְ יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר, וְעֵתָה הִנֵּה אֲנֹכִי הַיּוֹם בֶּן חֲמֵשׁ וְשָׁמוֹנִים שָׁנָה" (יהושע יד, ו)¹⁹. העובדה ששתי השיטות יכולות לשמש כאחד בפי אותו הדובר, ובאותו ספר, וביחס לאותו מושא, מלמדת שלפחות בפי חלק מדוברי העברית המקראית היו רגילות שתי השיטות. יתכן שלשון המקרא משקפת מציאותם של שלושה מנהגים שונים בנושא זה: במקומו ובזמנו של חגי הנביא, דרך משל, נהגו לספור בסדר יורד בלבד; במקומו ובזמנו של כותב מגילת אסתר היה נהוג סדר עולה בלבד; ואילו בעברית שבפי כלב בן יפונה ושבטו היו נהוגים שני הסדרים. אמנם, ניתן להניח אחרת: יתכן שכמו כלב בן יפונה, כך לכל דוברי העברית המקראית ולכל מחברי כתבי הקודש היתה האפשרות להשתמש בסדר יורד (השיטה שנבחרה בספר חגי) או בסדר עולה (כבמגילת אסתר), או לאחוז בשתייהן כאחד (ככלב בן יפונה).

את חוסר העקביות בלשון התורה ניתן להסביר על דרך הפשט²⁰ בכך ש"דברה

- 17 ראה דברי ר' יעקב עמדין (מגדל עוז, בית מדות, לח, עליית הלשון, פ"ב, עמ' 314): "לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד, ובלשון מקרא עצמו הבדל גדול בין לשון תורה ולשון נביאים או כתובים, ובין נביא לנביא, ובין כתובים לכתובים חלוק רשום. ככה בדברי סופרים בין של תלמוד ירושלמי לבבלי הפרש רב כממזרח למערב, ובבבלי עצמו בין לשון מסכת נזיר וכריתות לשאר מסכתות הבדל מסוים, ובדברי אגדה בין מדרש למדרש חלוק עצום. ולשון ארמית שבהן חלוקה ג"כ הרבה... וכן ישתנו התרגומים זה מזה בלשונם, ומפרשי התורה... כמעט כל מפרש יש לו סגולה בפ"ע... וכל עם ומדינה יש להן טבע ומנהג אחר בדרכי הלשון".
- 18 בדרך זו דוחה פרופ' יהושע מ' גרינץ (מחקרים במקרא, תשל"ט, עמ' 71-72 "מונחים קדומים בתורת כהנים"; לשוננו, מ, ירושלים תשל"ו, עמ' 29-30) את ניסיונם של מבקרי מקרא לייחס את שיטות הספירה השונות לסופרים שונים; לדבריו "אין הלשון נשמעת כלל לסברות של חוקרים". הוא מציין כי גם באוגריתית נוהגות שתי השיטות, ואין לבחירת סדר זה או אחר הסבר המניח את הדעת (והשווה למסקנותיו של קאסטו להלן).
- 19 כיו"ב מצאנו באותו עניין: "שְׁלֹשִׁים וּמֵאָה הַקְּעָרָה הָאֶחָת... כָּל זֶה־בְּהַפְּפוֹת עֲשָׂרִים וּמֵאָה" (במדבר ז, פה-פו), ושם (פסוק פח): "עֲשָׂרִים וְאַרְבָּעָה פְּרִים". כך גם ירמיה הנביא פותח בסדר עולה (נב, ל): "בְּשָׁנַת שְׁלֹשׁ וְעֶשְׂרִים לְנְבוּכַדְרֶאצַּר" ומסיים בסדר יורד: "הַגְּלָה נְבוּזַרְאֲדָן רַב טַבָּחִים וְיְהוּדִים נָפֶשׁ שְׁבַע מֵאוֹת אַרְבָּעִים וְחֲמִשָּׁה".
- 20 בפנימיות התורה (בדרך הדרש, הרמז והסוד) מסתבר שיש סיבה ושיטה לחוסר עקביות זה, "כִּי לֹא דָבָר רַק הוּא" (ע"פ דברים לב, מז). אמנם, טרם מצאתי מי שעסק ביישוב הדבר באופן שיטתי. ניתן למצוא פה ושם דרשת חז"ל שככה"נ נקודת המוצא שלה היא שאלת שיטת הספירה, כגון: "שְׁבַע וְעֶשְׂרִים וּמֵאָה מְדִינָה (אסתר א, א) - אמר רב חסדא: בתחילה מלך על שבע ולבסוף מלך על עשרים ולבסוף מלך על מאה, אלא מעתה וְשָׁנִי חֲיֵי עַמְרָם שְׁבַע וְשְׁלֹשִׁים וּמֵאָת שָׁנָה (שמות ו, כ) מאי דרשת ביה? שאני הכא דקרא יתירא הוא: מכדי

תורה כלשון בני אדם", ומכיוון ששתי שיטות הספירה נהוגות בלשון הדיבור לא הקפידה התורה לדבוק תמיד בסדר ספירה מסוים. גישה זו עולה מדברי ר' אברהם אבן עזרא הנ"ל: "פעם יאמר חשבון הרב ראשון ואחר כך המעט, ופעם יאמר המעט ראשון ואחר כך הרב; לא יקפיד בזה הכתוב". "אי הקפדה" זו איננה בהכרח שרירותית כפי המשתמע מפשטות לשונו, שכן אין ספק שלשון כתבי הקודש וסגנונם מדוקדקים גם בפרטים הקטנים²¹; נראה לפרש את דברי ראב"ע שאין בין שיטות הספירה הבדל משמעות (הבדל סמנטי) אלא "רק" הבדל סגנוני, ומטרת המעברים מסדר לסדר היא לצורך הגיוון והקישוט הספרותי וכיו"ב²².

לסיכום: ההשקפה הריווחת המזהה את הסדר העולה עם "לשון המקרא" - איננה מדויקת; אמנם הסדר העולה נפוץ יותר בתורה (אך לא בנ"ד), אך הסדר היורד איננו פחות "מקראי"²³. נכון הוא שבעברית שלאחר המקרא²⁴ התפשט מאוד הסדר היורד, כפי שנראה בהמשך.

כתיב מהודו ועד פוש, שבע ועשרים ומאה מדינה למה לי, ש"מ לדרשה" (מגילה יא, א; עיי"ש ח"א למהרש"א, טורי אבן, ומהר"ל, אור חדש, עמ' עד-עה הדין גם במחלוקת ר' יהודה ור' נחמיה על אתר: אסתר רבה א, ז).

21 לא תהא תורה שלמה כשיחה בטלה (ע"פ בבא בתרא קטז, א).

22 היו שניסו לאפיין את הסגנון המקראי בסוגיה זו על פי כלים ספרותיים (פרופ' מד"א קאסוטו, ספר בראשית ומבנהו, ירושלים, תש"ן, עמ' 146-142 "סדר היסודות במספרים המורכבים"; הספר יצא לאור באיטלקית בשנת 1934 ותורגם ע"י מ"ע הרטום. בדרכו הלך, והוסיף נופך משלו, ר' חיים שרעבי, בספרו "דיוקים ודקדוקים בתורה", זכרון יעקב תשס"ה, עמ' 180-190). בדרך זו הם דחו את ניסיונם של מבקרי מקרא לייחס את שיטות הספירה השונות לסופרים שונים. לדעתם הסדר היורד הוא הרגיל בשירה המקראית וכן בפרוזה הסיפורית והדיבורית, ואילו בסגנון הטכני (המצוי ברשימות שונות) שבו גדלה השאיפה לדיוק - מועדף הסדר העולה, שבו מצוינות תחילה הכמויות הקטנות (על השימוש בדרכי ניתוח ספרותיים לצורך הבנת התורה עי' בפתח ספריו של מו"ר הרב אלחנן סמט 'עיונים בפרשות השבוע', סדרה ראשונה וסדרה שניה, ע"פ הנצי"ב והראי"ה קוק). אמנם, גם להסבר זה ישנם חריגים רבים, כגון דברי כלב בן יפונה הנ"ל, וכגון החריגים שהזכרנו בסוף הערה 13 ובהערה 19, וכגון המספר 50,070 המופיע בקטע סיפורי בסדר עולה: "וַיֵּד בָּעַם שְׁבָעִים אִישׁ חֲמִשִּׁים אֶלֶף אִישׁ" (שמ"א ו, יט. יש לציין שבכמה מן המקרים החריגים פקפק קאסוטו בדיוק נוסח המסורה!).

23 לצורך שאלת נוסח ספירת העומר התמקדנו בסדר האחדות לעומת העשרות, ולא דננו בהרחבה בסדר מנין המאות והאלפים. נעיר בקצרה כי מצאנו בלשון המקרא גם סדר עולה (אחדות, עשרות, מאות, אלפים), גם סדר יורד (אלפים, מאות, עשרות, אחדות), וגם "ללא סדר", כגון: "שָׁנִים וְעֶשְׂרִים אֶלֶף שְׁלֹשָׁה וְשָׁבָעִים וּמְאָתַיִם" (במדבר ג, מג), וכן: "וְאֵת הָאֶלֶף וְשָׁבַע הַמְּאוֹת וְחֲמִשָּׁה וְשָׁבָעִים" (שמות לח, כח). יש להעיר שהסדר האחרון הוא הסדר הנוהג בערבית. ואכמ"ל.

24 וכבר במקרא עצמו נראה תהליך זה. מספרים בסדר היורד נפוצים בספרי המקרא המאוחרים שנחתמו לאחר חורבן בית ראשון: חגי, דניאל, עזרא ודברי הימים. יש משערים שהארמית (בה דברו גולי בבל) היא שהשפיעה על תהליך זה.

כפי שצייננו, בארמית שבמקרא מצאנו רק את הסדר היורד, ככתוב: "וְדַרְיָשׁ מְדַאָּה [כתוב: מדיא] קָבַל מִלְכוּתָא פְּבַר שְׁנֵין וְתַרְתִּין" (=62; דניאל ה, א), וכך גם בְּיָבִי הארמית שבתרגומי המקרא²⁵ ובתלמודים²⁶. כל הקורא שנים מקרא ואחד תרגום נוכח לראות כיצד הסדר העולה בלשון התורה (מנין האחדות בראש) מתורגם בעקביות לסדר יורד.

שיטות הספירה בלשון חז"ל

בזמן חז"ל נפוצה בעיקר השיטה המקדימה את העשרות (סדר יורד), כגון: "עשרים ושנים מזכין או מחייבין" (סנהדרין פ"ה מ"ה); אך לעיתים רחוקות ניתן למצוא גם את השיטה המקדימה את האחדות²⁷.

אולם יתכן שהדבר תלוי במנהג המקום: שנינו במסכת יומא (פרק ה משנה ג-ד): "וכך היה מונה, אחת, אחת ואחת, אחת ושתיים, אחת ושלש, אחת וארבע, אחת וחמש, אחת ושש, אחת ושבע". נוסח זה שבמשנה מורגל בלשוננו מסדר העבודה שבמחזור יום הכיפורים. ברם, בתוספתא מובאת דעה נוספת באשר לנוסח שבו היה הכהן הגדול מונה את ההזאות: דעת ת"ק שבתוספתא זהה לדעת סתם משנה (שמזוהה בבבלי כר' מאיר), והדעה הנוספת היא דעת ר' יהודה בשם ר' אליעזר בן הורקנוס. וזו לשון התוספתא (פ"ב הלכה טז²⁸): "וכך היה מונה: אחת, אחת ואחת, אחת ושתיים, אחת ושלש, אחת וארבע, אחת וחמש, אחת ושש, ר' יהודה אמר משם ר' ליעזר: כך היה מונה: אחת, אחת ואחת, שתיים ואחת, שלש ואחת, ארבע ואחת, חמש ואחת, שש ואחת, שבע ואחת". על מחלוקת זו אמרו בגמ' (יומא נה, א): "ולא פליגי, מר כי אתריה ומר כי אתריה". פירש רש"י: "מר כי אתריה וכו' - באתריה דר' מאיר מונין מנין כלל תחילה ואחר כך פרט, כגון עשרים ואחת עשרים ושתיים, ובאתריה דר' יהודה פרט תחילה, שתיים ועשרים שלש ועשרים". כלומר, התנאים לא נחלקו במחלוקת הלכתית עקרונית, אלא רק בסגנון הלשוני, וכל תנא נטה לסגנון שהיה רגיל באזור מגוריו²⁹. לפי רש"י, הבדל הסגנון במניין ההזאות ("שתיים ואחת"

25 תרגום אונקלוס לתורה ותרגום יונתן בן עוזיאל לנביאים.

26 כגון: במועד קטן כח, א: "רב חסדא חיה תשעין ותרתיין שנין"; ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ד: "תשעין ושית ליטריין"; בראשית רבה פד, ה: "מגורי - בגימטריא: מאתן וחמשיין ותשע".

27 לפחות לפי חלק מן הנוסחאות. בסנהדרין יג, א נחלקו תנאים בשאלה "כמה רובה של חודש": "ששה עשר יום דברי רבי יהודה, רבי יוסי אומר אחד ועשרים יום". כן הוא הנוסח בחלק מכתבי יד (יד הרב הרצוג, קרלסרוהא רויכלין) ובחלק מהדפוסים (דפוס ברקו רנ"ח, דפוס וילנה), אך בכתב יד מינכן ובדפוס פירנצה מופיע כרגיל בלשון חכמים: עשרים ואחד. כיו"ב בעוד מספר מקומות בספרות חז"ל.

28 נוסח תוסכ"פ.

29 יצוין שר' יהודה אמר דבריו בשם רבו של רבו, ר' אליעזר בן הורקנוס (עכ"פ לפי הנוסח הנ"ל בתוספתא). וע"ע בפירוש "יש סדר למשנה" כאן.

לעומת "אחת ושתיים") כרוך בהבדל הנ"ל בין השיטה המקדימה את העשרות לבין השיטה המקדימה את האחדות³⁰.

ציון התאריך בגיטין

מנהגי הספירה השונים שסקרנו אינם עניין לחוקרי הלשון בלבד. נושא זה העסיק את פוסקי ההלכה כבר מתקופת רבותינו הראשונים, בדיונים בשאלה כיצד לציין את זמן כתיבת הגט: בסדר העולה או בסדר היורד. העדות הקדומה ביותר שיש בידינו למנהג ישראל בנושא זה היא בטופסי גיטין עתיקים מתקופתו של הר"י מיגאש שנמצאו בגניזה הקהירית, ושם נכתב מניין הימים והשנים בארמית, וכאמור לעיל – בארמית לא קיים אלא הסדר היורד³¹.

מרן ר' יוסף קארו³² סיכם ארבע שיטות של רבותינו הראשונים בנוגע לאופן כתיבת הזמן בגט:

30 האחרונים דנו בביאור דברי רש"י ובשאלה אם הוא גרס אחרת. הרב חבי"ב (להלן הערה 76; וכ"כ בעל ה"פרי חדש", להלן הערה 51) מאפיין את "שתיים ואחת" כהקדמת המרכיב **המשנתה**, לעומת "אחת ושתיים" המאופיין כהקדמת המרכיב **הקבוע והתדיר** (השווה לדעת ב"ה בברכות נא, ב: "ברכת היין תדירה וברכת היום אינה תדירה", ולספק הגמרא בזבחים ז, ב "תדיר ומקודש - איזה מהם קודם?"). לפי זה לדעת סתם משנה ("אחת ושתיים") יש להקדים את העשרות ("עשרים ושתיים"). ואולם, מהרש"ק (להלן הערה 87) מאפיין את "שתיים ואחת" כהקדמת המרכיב **הגדול**, לעומת "אחת ושתיים" המאופיין כהקדמת המרכיב **הקטן**. לפי זה לדעת סתם משנה ("אחת ושתיים") יש להקדים את האחדות ("שתיים ועשרים"). והעיר לי ידידי הרב ד"ר שלמה קסירר, כי עצם העובדה שנחלקו האחרונים בדברי רש"י מראה כי הקשר בין מניין ההזאות לשאלת סדר המספרים (יורד או עולה) נראה רופף, שהרי לכאורה כל מחלוקתם של ר' מאיר ור' יהודה אינה בהקדמת "כלל" או "פרט" (איך שלא נסביר, כנ"ל) אלא האם להקדים את מניין מה שעוסק בו כעת (ההזאות שלמטה, ולכן: "שתיים ואחת"), או להקדים את מה שכבר סיים לפני כן (ההזאות שלמעלה, ולכן: "אחת ושתיים"), וצ"ע מה הכריח את רש"י לחבר זאת עם שאלתנו! ויתכן שההסבר הוא שמלשון התלמוד "מר כי אתריה" ולא "מר כי רביה" משמע שמדובר בהבדלי סגנון בלשון הדיבור במקומות התנאים, ומכיוון שבדיבור יומיומי אין משתמשים בסגנון הספירה שהזכירו התנאים ("אחת ושתיים, אחת ושלוש" או "שתיים ואחת, שלש ואחת") לכן הסביר רש"י מהו הסגנון המצוי בלשון הדיבור שהשפיע על האופן שבו בחרו התנאים לנסח במשנתם את ספירת ההזאות של הכהן הגדול (דרך אגב, לאור דיוק זה נראה להוכיח שלדעת האמוראים היתה הלשון העברית מדוברת בזמן התנאים; וע"ע במאמרו של מורי פרופ' משה בר אשר "לשון חכמים - דברי מובא", בתוך: ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 657-688, ובמקורות שציין שם בהערות 2, 7, 9, 73).

31 עי' אנציקלופדיה תלמודית, ערך גט, עמ' תרנט הערה 425. ושם לאחר עמ' תרנו מובא צילום גט שנכתב ביום "עשרין וחמשה יומי בירח אייר, דשנת אלפא וארבע מאה ותלתין ותשעה שנין..." (=ד'תתפ"ח ליצירה).

32 ב"י אה"ע סי' קכו ד"ה כתב ה"ר פרץ.

"אם מזכירין קודם המנין הגדול או הקטן - יש חילוק ביניהם: דמלשון סמ"ק³³ משמע דבין בימים בין בשנים מעשרים ואילך יכתוב המנין הגדול קודם. ובהגהות מרדכי דסוף גיטין³⁴ כתוב: 'והימים יכתוב מנין הקטן קודם עד שיגיע לעשרים, ומכאן ואילך המנין הגדול קודם', ולא ביאר בשנים איזה יכתוב קודם. ומדברי הכל בו³⁵ נראה דבין בימים בין בשנים מנין המועט קודם. ומדברי רבינו³⁶ נראה דבימים מנין המועט קודם, ובשנים מנין המרובה קודם".

33 בסמ"ק סי' קפד (מהדורת הרפנס תרצ"ה עמ' קנ) קיימת לכאורה סתירה: לאחר שר"י מקורביל כתב את "משפטי הימים" בסדר עולה ("באחד ועשרים, בשנים ועשרים" וכו'), כשבא להסביר את ההבדל בין לשון זכר בימים ללשון נקבה במנין השנים כתב "אבל בימים להפך, אחד עשר... הכל לשון זכר, כאשר בארתי למעלה, 'עשרים ואחד יום' וכולי; אבל בשנים, מעשרים ואילך, תיבה שניה נקבה, כגון: עשרים ואחת, עשרים ושתים, עשרים ושלוש, המנין המועט בלשון נקבה, וכן לעולם". מדברים אלו נראה שגם מניין הימים וגם מניין השנים צריכים להיכתב בסדר יורד! וצ"ל שדבריו הראשונים והמפורטים הם המדויקים, ובסוף דבריו נפלה טעות בדפוס, אולי בעטיו של פענוח שגוי של ראשי תיבות; ואה"נ יש לפקפק עד כמה ניתן לדקדק בענין זה בלשון הפוסקים שלא כתבו במפורש איזה מניין להקדים. יתכן שכך גרס המהר"ל שלהלן, הכותב בשם "הסמ"ק ושאר פוסקים" שבמניין הימים מקדימים את האחדות. עכ"פ הבי"ב הבין שדעת הסמ"ק היא שיש לכתוב סדר יורד בכל מספרי הגט, וכ"כ הרמ"א בדרכי משה הארוך, וכנראה גרסו אחרת בראשית דברי הסמ"ק. ניתן גם ליישב באופן אחר, בלא להגיה לכאן או לכאן: אין זה משנה אם יקדים העשרות או האחדות לדעת הסמ"ק, ועיקר דבריו הוא להדריך כיצד לדייק במין המספר, וניתן לכתוב סדר עולה או סדר יורד (בין במנין הימים ובין במנין השנים). כעין זה כתב מהר"ם בן חביב בביאור דעת הטור (להלן הערה 36).

34 ר' מרדכי בר הלל הי"ד, נהרג עקד"ה באשכנז ה'נ"ח (1298). דבריו מובאים בנוסחאות שונות בסוף מסכת גיטין (סי' תנד), ולפי חלק מהן דעת המרדכי שונה ממ"ש הבי"ב (עיי' בטור השלם מהד' מכוון ירושלים הערה כה. על ריבוי הנוסחים בספר המרדכי ראה במאמרו של שמואל כהן, סיני סט עמ' קג).

35 ספר כלבו, סימן עו.
36 כפי שמדייק הבי"ב, ר' יעקב בן הרא"ש בעל הטורים השתמש בשתי השיטות: בהדגימו כיצד למנות את הימים (בלשון זכר) נקט בסדר העולה (אחדות ואז עשרות), ובהדגימו כיצד למנות את השנים שנה לא רק את מין המספרים ללשון נקבה - אלא גם עבר למנות בשיטת הסדר היורד (עשרות ואז אחדות). שיטה זו תמוהה, מדוע לחלק בין מניין הימים לשנים? אמנם הט"ז (ס"ק ז) נתן סימן לזכור שיטה מורכבת זו: "וסימנך: שנים רבות (ע"פ קהלת ו, ג) ימים אֶחָדִים (בראשית כט, כ), פירוש בשנים יקדים הרוב ובימים המועט, והיא פלוגתא בין התנאים ביומא... ומאן דעביד כמר עביד ו[ד]עביד כמר עביד, אלא שהגדולים הכריעו לחלק כך בין ימים לשנים". אך מעבר לקבלת סמכותם של "הגדולים" אין כאן נימוק לחילוק, וברור שהסימן אינו אלא אסמכתא בעלמא. בשאלה זו דן רבה של ירושלים לפני שלוש מאות שנה רבי משה אבן חביב (נפטר בשנת תנ"ו) בספרו "גט פשוט" (על אה"ע סימן קכו סוף ס"ק כד): "ואיכא למידק, דבשלמא סמ"ק [שכתב סדר יורד] י"ל דפסק כר' מאיר, כיון דמתניתין סתם ביומא סתם לן כותיה; גם הכלבו [שכתב סדר עולה] אפשר

אמנם ארבעתם לא דנו במפורש בשאלה כאיזו שיטת ספירה יש להכריע, אלא זהו הסדר שבו הם נקטו את מניין הימים והשנים בדיני כתיבת גט, כמסיחים לפי תומם.

נראה שהראשונים שדנו במפורש בשאלה זו הם אחרוני הראשונים באשכנז,

להליץ בעדו דטעמו דפסק כר' יהודה דברייתא, משום דרבי מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה [עירובין מו, ב]; אמנם לסברת הטור דסבירא ליה דבימים מנין המועט קודם, ובשנים מנין המרובה קודם – זו מנא ליה? ויראה לי דאפשר לומר דכיון דאמרו בגמרא דרבי מאיר ורבי יהודה לא פליגי, וזהו יכשר, אלא דמר כי אתריה ומר כי אתריה, לפיכך סבירא ליה לטור לעשות כתרוניהו, בימים כרבי יהודה ובשנים כרבי מאיר, להורות דשני המניינים הם כשרים. אי נמי: דאפשר דכך הוקבע באתריה דטור בימים מנין המועט קודם ובשנים מנין המרובה; ואפילו הכי אם עשה להיפך, בימים מנין המרובה קודם ובשנים מנין המועט קודם, כשר" וניתן לבסס את התירוץ האחרון, דאפשר דכך הוקבע באתריה, על פי עיון בכתבי בני דורו ומקומו של בעל הטורים: בנוסח שטר קבלת עדות המובא בשו"ת הרשב"א ח"ב סימן רכט נכתב "בשמונה ועשרים יום לחודש סיון, שנת חמשת אלפים וארבעים ושלוש". אמנם בשו"ת הריטב"א סימן קנט נאמר "ביום שבת, שנים ועשרים יום לחודש שבט, שנת חמשת אלפים וארבע ושבעים ליצירה", האחדות לפני העשרות גם במנין השנים, וכיו"ב בשו"ת הריב"ש סי' קעט: "שנת חמשת אלפים ומאה וחמש ושישים", והשווה לעיל סוף הערה 23, אך בריטב"א שם בסימן קסה הוקדמו העשרות במנין השנים: "שנת חמשת אלפים ושבעים ושתיים", וכיו"ב בשו"ת הרא"ש כלל ד סימן י: "בשנת חמשת אלפים ושבעים ושלוש". ומאי נפ"מ בין שני תירוצי מהר"ם אבן חביב? לפי תירוץ הראשון יש כאן בידול מלאכותי ושרירותי שמטרתו חינוכית: להורות שאין משנה באיזה סדר תספור, כי שְׁנֵינֵיהֶם פְּאָחַד טוֹבִים; לפי זה היה ניתן לכתחילה לכתוב גם להפך: להקדים בימים את העשרות ובשנים את האחדות. [על פי תירוץ זה, מיישב בעל "גט פשוט" גם את הסתירה שבמנהגנו "דבסדר עבודה נהגו כר"מ ובעומר נהגו כר"י! ולזה יראה דאין לנו מנהג קבוע אלא פעם כך ופעם כך כדאשכחן בכה"ג בקרא"י... להורות דשני המניינים כשרים"]. לפי תירוץ השני, מקור החילוק בין ימים לשנים הוא במנהג הלשון במקומו של הטור, אם כן נראה שהחילוק שכתוב בטור אינו מחייב אלא במקומות שכך רגילים לדבר. **תירוץ שלישי**, שלפיו החילוק בין ימים לשנים הוא מוכרח ואינו משתנה בין המקומות, נמצא בביאור הגר"א לשו"ע (ס"ק ח) המנמק זאת בסברא "שכן הוא במקרא". וכ"כ ערוך השולחן (אבן העזר, סימן קכו, סעיף כז): "ובשנים כותבין המספר המרובה קודם, דכן הוא במקרא: מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשִׁבְעֵי שָׁנִים, וכמוהו הרבה, אבל בימי החודש המועט קודם, כמו שאנו מונין ימי הספירה, וכן כתוב בתורה (במדבר כט, יב): וּבַחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי... ומצינו בגמ' (יומא נה, א) דבמספרים היה מנהג מקומות... וגם במקרא מצינו לפעמים בשנים המספר המועט קודם, במלכים (א' ו, א): וַיְהִי בְשָׁמוֹנִים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וְגו'". ראשית, יש לתמוה על הוכחת ערוה"ש מהמספר 15 (במדבר כט, יב), שכן כל הדיון הוא במספרים שמעל 21 (ראה הערה 42). בנוסף, הצבענו לעיל על רשימת מנייני ימים ושנים הסותרים כלל זה, וצע"ג ליישב דברי חכמים (ושמא ניתן להוסיף תירוץ רביעי, המבטל מעיקרו את הקושי: גם כאן, כפי שהצענו בשיטת הסמ"ק לעיל, לא מן הנמנע שהשינוי בין הרישא לסיפא אינו מכוון, ומקורו בפענוח שונה של ראשי התיבות).

מהר"י³⁷ ותלמידו מהר"י ווייל³⁸. כך מובא בשם מהר"י³⁹: "מסכת יומא ס"פ הוציאו לו, ת"ר אחת, אחת ואחת, אחת ושתיים כו' דברי ר' מאיר, ר' יהודא אומר אחת, אחת ואחת, שתיים ואחת כו'. ולא פליגי, מר כי אתריה ומר כי אתריה. פירש"י, כאן מונין כלל ואח"כ פרט כגון עשרים ואחת עשרים ושתיים, וכאן להפך אחת ועשרים שתיים ועשרים. ואמר מהר"י סג"ל דבירושלמי⁴⁰ מייתי קרא לסיוע אליבא כל אחד. לפיכך נראה לו על שנהגינן לכתוב 'אחד ועשרים יום', 'שנים ועשרים יום' אליבא [ד]הסמ"ק ושאר פוסקים, אם שינה הסופר וכתב 'בעשרים ואחד' 'בעשרים ושנים' ונתן הגט, בדיעבד דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד, **הואיל דמסייע קרא לתרווייהו**".

כיוצא בו השיב תלמידו מהר"י ווייל בזו הלשון⁴¹: "ועל שנכתב בגט 'בעשרים וארבעה יום', אין נ"ל לפוסלו בשביל כך. דלמאי נחוש, אי משום דכתב 'עשרים וארבעה' והיה לו לכתוב מניין הפרטי קודם 'בארבעה ועשרים' - ודאי לכתחילה יש לכתוב כך, אבל בדיעבד אין לפוסלו בשביל כך, **דאשכחן בקרא כה"ג**, בדניאל (ו, ד) כתוב 'וּבְיָוִם עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה לְחֹדֶשׁ'. ואי משום כיון דכתב ארבעה לבסוף היה לו לכתוב 'מיים' כיון דקאי אארבעה - גם בשביל זה אין לפוסלו, דטובא אשכחן בקרא כה"ג דכתב מניין הפרטי לבסוף ואפילו הכי כתב בלשון יחיד... כלומר, לכתחילה יש להקפיד לכתוב את מספר הימים בגט בסדר עולה, אך הימצאותו של הסדר היורד במקרא מכשירה אותו לשימוש, אם כי רק בדיעבד⁴².

- 37 רבי יעקב בן משה מולין הלוי, נפטר בוורמייזא בשנת קפ"ז.
- 38 רבי יעקב בן יהודה ווייל (מהר"י), חי בגרמניה לפני שנת רט"ז.
- 39 ספר מנהגי מהר"י, הלכות גיטין, יט (ירושלים תשמ"ט עמ' תקי).
- 40 כוונת המהר"ל לירושלמי יומא פ"ה ה"ד לגבי ספירת אחת ושבע או שבע ואחת: "אמר רבי יוחנן כדי שלא יטעה, אמר רבי זעורא כדי שיגמור הזיתיו מתוך שבע. והא קתני שבע ואחת! אמר רבי בון, כתיב אל פני הכפורת שבע, מה תלמוד לומר יזה - כדי שתהא הזייה ראשונה נמנית עמהן" (ועי' תוסכ"פ שם).
- 41 שו"ת מהר"י ווייל סי' עב.
- 42 האחרונים דנו אם הוא הדין במספרים שלמטה מעשרים: ר' מרדכי יפה מסתפק האם לפסול גט שבתאריך כתיבתו נכתב המספר 12 בסדר יורד ("עשרה ושנים"): "נראה לי שיש קפידה, שאין זה צחות לשון, וצריך עיון" (לבוש הבוץ והארגמן, אה"ע סימן קכו סעיף ה). על הלבוש (והובאו דבריו בבית שמואל ס"ק טז) חלק ר' משה אבן חביב (שם ס"ק כה) בהתבסס על דברי הגמרא ביומא המצדיקים את שתי שיטות הספירה, ולדעתו "יראה דאין לחלק בין עשרים ולמעלה לעשרים ולמטה" (הובאו דבריו בפתחי תשובה ס"ק י). מהר"ם אבן חביב מוסיף להפנות לשו"ת מהר"י ווייל שהבאנו. ברם, דווקא משם ראייה לפקפוק הלבוש: הרי נימוקו של מהר"י לכך שבדיעבד אין לפסול גט שכתוב בו "בעשרים וארבעה" הוא **"דאשכחן בקרא** כי האי גוונא", וכ"כ מהר"ל "דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד, הואיל **דמסייע קרא** לתרווייהו" - אך זהו דוקא במספרים שלמעלה מעשרים, אך במספרים שלמטה מעשרים לא מצינו סדר יורד כלל, לא בלשון מקרא (והאמור בהערה 7 יצא ללמד על הכלל כולו) ולא בלשון חכמים! אמנם נראה להכשיר מטעם אחר, "דבזמן אין שום טעות פוסל, כל שהזמן מוכח מתוך הגט שאינו לא מוקדם ולא מאוחר" (פתחי תשובה שם

בלא להזכיר את דברי מהר"ל ומהר"י וויל שהבאנו⁴³ כותב מרן הבית יוסף לאחר סקירת שיטות ארבעת הראשונים הנ"ל: "ונראה לי שאין קפידא בדבר כדאמרינן ביומא". שני דברים טעונים הבהרה במשפט זה: א. האם "אין קפידא בדבר" כלל? (על כך ראה בהמשך). ב. האם כוונתו לחלוק על הראשונים שהזכיר? הרי יתכן שעל סמך הסוגיה שלעיל, שכל אחד יכול למנות כמנהג מקומו⁴⁴, דחה הבית יוסף את דברי הראשונים! אך אין צורך להרחיק לכת ולהרבות מחלוקת, ונראה שכוונת הבית יוסף שבניגוד להבנה הפשוטה בלשון הראשונים - לדעתו הראשונים לא התכוונו כלל להקפיד בכך⁴⁵.

ברם, בשולחנו הערוך הלך מרן בעקבות רבינו הטור, ואת הימים הוא הקפיד למנות בסדר העולה. וזו לשונו (ואה"ע סימן קכו סעיף ד): "בשני יכתוב בשני ימים, בשלושה, בארבעה - כולם לשון זכר בה"א לבסוף. וכן באחד ועשרים, בשנים ועשרים, בשלושה ועשרים, וכן כולם". ובסעיף הבא מנה את השנים בסדר היורד: "בחשבון השנים יכתוב לשון נקבה, בשנת חמשת אלפים ואחת לבריאת עולם, שתיים, שלוש, ארבע - כולם בלא ה"א לבסוף. וכן אחת עשרה, שתיים עשרה, עד עשרים. ומשם ואילך: עשרים ואחת, עשרים ושתיים, עשרים ושלוש - המנין המועט לשון נקבה, וכן לעולם". וצ"ע, מדוע לא כתב גם בשו"ע שאין קפידא בדבר, ויכול לבחור איזה סדר שרוצה? ואפשר לומר שגם בבית יוסף לא התכווין מרן שכן ראוי לנהוג לכתחילה, אלא שבדיעבד אין להקפיד (וכמו שפסקו מהר"ל ומהר"י וויל), וכפי שפסק כאן הרמ"א בהגהתו⁴⁶: "ויכתוב בשנים מנין המרובה קודם, אבל בימים יכתוב מנין המועט קודם: אחד ועשרים, שנים ועשרים וכו'; ואם כתב מנין המרובה קודם, או להיפך שכתב בשנים מנין המועט קודם - כשר". אמנם לענ"ד נראה שכוונתו בבית יוסף שאין שום קפידא בדבר "כדאמרינן ביומא", שעל מחלוקת התנאים אמרו שם "ולא פליגי", דהיינו שאין כאן שום קפידא והכל אחד, ואף

בשם תו"ג). עכ"פ, נראה שגם לפי מהר"ם בן חביב לכתחילה יש לספור את המספרים שלמטה מעשרים בסדר עולה. ברם, מדברי ר' חיים בנבנשתי ("שיירי כנסת הגדולה", להלן הערה 76) משמע שיש מי שסובר שלכתחילה סופרים בסדר יורד גם למטה מעשרים: לאחר הביאור את שלוש דעות הראשונים (סמ"ק, כל בו וטור) הוא מוסיף לציין דעה רביעית: "יש אומרים דבימים עצמם עד שיגיעו לעשרים מנין הקטן קודם, מעשרים ואילך מנין המרובה קודם". ואינני יודע מיהו החולק על כך (וכיו"ב תמהנו על ערוך השולחן לעיל הערה 36).

43 בעשרות מקומות אחרים בבית יוסף מזכיר אותם מרן, וצ"ע מאי שנא הכא דלא. דבריהם כאן הוזכרו על אתר בדרכי משה ס"ק יא, ובהרחבה בב"ח.

44 לעיל (הערה 33) הצענו שאולי זוהי דעתו של הסמ"ק.

45 כאמור, מטרתו העיקרית של הטור להדגים את ההבדל בין לשון זכר ולשון נקבה בימים ובשנים. כיוצא בזה נראה להסביר את דברי רבי שמואל די מדינה (נפטר בסלוניקי בשנת שמ"ט) הכותב (שו"ת מהרשד"ם אה"ע סימן קח י ח): "כשיעבור מעשרים יכתוב בשנים 'אחת ועשרים' 'שתיים ועשרים', המנין המועט נקבה; ובימים המנין המועט זכר: 'אחד ועשרים'".

46 וכן נראה שהבין בדרכי משה ס"ק יא.

לכתחילה יכול כל סופר גיטין לבחור את שיטת הספירה כרצונו וכסגנונו או כמנהג מקומו.⁴⁷ אם זוהי כוונת הבית יוסף, צריך לומר שבשולחנו הערוך חזר בו מרן מחידושו בבית יוסף⁴⁸, או עכ"פ נמנע מלהורות לכתחילה על סמך סברתו. עכ"פ, כפי שכתבו הפוסקים, הלכה כמשנה אחרונה, כפי דעתו בשולחן ערוך⁴⁹. למעשה, נתקבלה בדרך כלל דעת המחבר בשו"ע גם בכתיבת גיטין, וגם - להבדיל - בכתיבת הכתובה⁵⁰.

ה"פרי חדש" בפירושו לשו"ע⁵¹, לאחר שמביא את הסוגיה ביומא ואת פירוש רש"י הנ"ל, כתב: "ואע"ג דלא פליגי, מכל מקום היכא דליכא מנהגא⁵², אע"ג דרבי מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה⁵³, הכא עדיף לן לתפוס סברת ר"מ כיון דסתם לן תנא כותיה⁵⁴. וכ"פ הרמב"ם⁵⁵. והך סברא תפסינן (בספר) [בסדר]⁵⁶ אֶתָּה פּוֹנֵנָּת. והכי חזי לן למימני בעומר כלל תחילה ואח"כ פרט, כגון עשרים ואחד בב'⁵⁷. ועלמא לא דייק בהכי. ועתה גם בגט ראוי לכתוב לכתחילה גם בימים גם בשנים מנין המרובה קודם, וכן בסוף ספר מלכים (כה, כז): 'בְּעֶשְׂרִים וְשִׁבְעָה לְחֹדֶשׁ'... הרי שגם דרך המקרא לכתוב בימים מנין המרובה קודם, וכן ראוי לנהוג. ומיהו בדיעבד פשיטא דליכא קפידא במילתא, וכמ"ש הב"י. ותדע, שהרי מצינו בפרשת נח (בראשית ח, יד) 'בְּשִׁבְעָה וְעֶשְׂרִים יוֹם לְחֹדֶשׁ', הרי בכאן מקדים מנין המיעוט למרובה". אם כן, לדעת ה"פרי חדש" יש לכתוב את זמן הגט לכתחילה לפי הסדר היורד (אף במניין הימים),

- 47 ויתכן שאם במקומו רגילים לספור בסדר מסוים - לכתחילה חייב לכתוב כמנהג מקומו דווקא, בין סדר עולה ובין יורד.
- 48 בין אם נפרש את דברי הבית יוסף "ונראה לי שאין קפידא בדבר כדאמרינן ביומא" כדעה החולקת על הראשונים, ובין אם זוהי פרשנות מחודשת לדברי הראשונים.
- 49 ראה למשל: שו"ת ויוסף אברהם סי' כג; שו"ת דגל מחנה אפרים סי' ג לר"א לניאדו.
- 50 ספר נחלת שבעה סימן ו-ז; ר"ש גנצפריד, דיני שטרות (בסוף חלק ממהדורות קצור שלחן ערוך, סימן ב, סעיף ג-ד); ר' אליהו חיים בר שלום, ספר משפט הכתובה (בני ברק, תשנ"ה, ח"א, עמ' קצא). ועיי"ש (עמ' קצח) שמביא בשם ספר פחד יצחק (ערך כתובה) נוסח כתובות ושטרות שהזמן כתוב בהם בסדר: אלפים, מאות, אחדות, עשרות (ועל לעיל סוף הערה 23). להלן יובאו דעות הפוסקים (מג"א ופרי חדש) שהעדיפו את סברת מרן בב"י מאשר את פסקו בשו"ע.
- 51 ס"ק ה. רבי חזקיה ב"ר דוד די סילון, תי"ט-תנ"ח, פרסם את פירושו לשו"ע חלק יו"ד בחייו, ושאר החלקים הודפסו לאחר מותו ע"י בנו.
- 52 כלומר, במקום שאין דרך קבועה בלשון הסופרים, פעמים סופרים בסדר עולה ופעמים בסדר יורד.
- 53 עירובין מו, ב.
- 54 ע"פ סנהדרין כז, א: "שאני התם דסתם לן תנא כרבי מאיר".
- 55 איני יודע היכן; כנראה צ"ל הרמב"ם (הלכות עבודת יום הכיפורים פ"ג ה"ה).
- 56 נראה דכצ"ל.
- 57 פירוש קיצור זה צ"ע. אולי צ"ל: בע' (= בעומר). במהדורת מכון ראש פינה הציעו להגיה: "עשרים ואחד וב" (= ושנים). [הוספת העורך, י"ק: ואולי צ"ל "ב"ב" (= עשרים ושנים)].

ובניגוד לפסק הטור והשו"ע⁵⁸. בהמשך מזכיר ה"פרי חדש" את תשובת מהרי"ו הנ"ל המכשירה רק בדיעבד גט שמניין הימים כתוב בו בסדר יורד, והפר"ח כמובן חולק עליה מכל וכל.

סיכום שיטות הפוסקים בסדר כתיבת המספרים בגט

מה קודם: עשרות או אחדות:	סמ"ק ⁵⁹ , פר"ח	מרדכי ⁶⁰	מהרי"ל ⁶¹	כל בו	טור, שו"ע ורמ"א
בכתיבת מניין הימים	עשרות (סדר יורד)	עשרות	אחדות	אחדות (סדר עולה)	אחדות
בכתיבת מניין השנים		?	?		עשרות

ספירת העומר

רוב ככל עדות ישראל נוהגות לספור את ימי העומר בלשון הקודש. מלבד ה"פרי חדש" הנ"ל⁶² לא מצאתי ולו פוסק אחד שינקוט בסדר היורד, אלא הכל פותחים באחדות: "היום אָחַד וְעֶשְׂרִים יוֹם"; "היום תְּשַׁעַה וְאַרְבָּעִים יוֹם"⁶³, זאת בניגוד להמשך הספירה שנאמרת בסדר יורד - פירוט מספר השבועות בתחילה ורק אח"כ ציון יתרת האחדות. יוצאים מן הכלל יהודי תימן (מתפללי הנוסח ה"בלאדי") הסופרים ספירת העומר בארמית⁶⁴, ומסתבר שמנהג זה נוצר כשהארמית הייתה מובנת לכל, יותר מן העברית⁶⁵; מכיוון שבארמית אין אלא שיטת ספירה אחת

58 מעניין שהפר"ח אינו טורח לציין שהכרעתו תואמת את דעת הסמ"ק והמרדכי הנ"ל.

59 לפי הב"י, כנ"ל.

60 לפי הב"י, כנ"ל.

61 וכ"ד מוהר"י ווייל. המהרי"ל כותב שזוהי דעת "הסמ"ק ושאר פוסקים".

62 "והכי חזי לן למימני בעומר כלל תחילה ואח"כ פרט, כגון: עשרים ואחד".

63 המקורות הראשונים שמצאתי שמזכירים במפורש שכן הוא מנהג העולם בספירת העומר הם מלפני כשלוש מאות שנה: ר' שלמה בן אברהם אלגאזי (גופי הלכות, אות שכג), והרב חבי"ב ("שיירי כנסת הגדולה" להלן).

64 כגון: "האידינא עשרין ושיטא יומי בעומרא דאינון תלתא שבועי וחמשה יומי". בנוסח ה"שאמי" ספירת העומר בעברית, כנוסח עדות המזרח.

65 עדות לספירה בארמית ניתן למצוא במקורות גאוניים, מתקופה שבה הארמית היתה בשימוש רב יותר מן העברית (ע' הערות 31 ו-97). בספר שְׁבַלֵי הַלֵּקֶט (סדר פסח סימן רלד) מוכח שבזמנו נהגו לספור בעברית (כגון: "היום לעומר יום אחד", "היום לעומר שבעת ימים שהן שבוע אחד"), אך הוא מזכיר גם מנהג זה: "ובתשובות הגאונים זצ"ל מצאתי, מאן דאשתלי ולא בירך בלילה הראשון מברך בליל שני, ואמר דאיתמל הוה חד בעומרא ויומא דין תרין בעומרא".

בסדר יורד (כאמור לעיל), ברור שלמנהג זה⁶⁶ מקדימים את מנין העשרות למנין האחדות.

אין חולק על כך שבדיעבד יוצאים ידי חובה בכל אופן, אך מהי הדרך הראויה והמובחרת לכתחילה: "עשרים ואחד" או "אחד ועשרים"? לכאורה כשם שספירת ההזאות בפי הכהן וניסוח התאריך בגט תלויים בלשון הרגילה במקומו ובזמנו של הסופר (כאמור לעיל), כך יש לנהוג גם בנוסח ספירת העומר: "מר כי אתריה ומר כי אתריה"⁶⁷; זו ספירה שבמהלכה צריך לחשב את הימים⁶⁸, על כן יש לספור אותם כדרך שנהוג לספור. ספירה רגילה עשויה גם למנוע טעויות, במיוחד אצל מי שאינו רגיל בסדר הספירה העולה⁶⁹. וכך כתב המגן אברהם⁷⁰: "יאמר לעולם מנין המועט קודם כגון אחד ועשרים יום, עי' באה"ע סי' קכ"ו. מיהו ביומא דף נ"ה איתא דהכל לפי מנהג המדינה בחשבונם, ובמדינתנו אף בלשון חול⁷¹ מזכירין מנין המועט קודם". לפי מסקנת המגן אברהם ספירה כלשון המדינה עדיפה על ספירה בסדר עולה; יוצא לפי דבריו שעל דוברי העברית בזמננו⁷², הרגילים

66 כמובן, אי אפשר להקיש ממנהג זה לספירה בעברית - "שאני היכא דאפשר מהיכא דלא אפשר".

67 וזוהי כנראה הסיבה למנהג יהודי תימן הנ"ל לספור בארמית.

68 עי' מגן אברהם (סימן תפט ס"ק ב) שאין למנות בלשון הקודש אם אינו מבין את מה שאומר, וכפי שהתבארה שיטתו ע"י רבי אברהם דובער כהנא שפירא מקובנה (דבר אברהם ח"א סימן לד): "שאין עניין הספירה שיוציא מילות המספר מפיו, אלא עניינה שידע ויחליט... המניין שהוא סופר". כלומר, אין ספירת העומר "אמירה" או "תפילה", אלא בירור חשבוני שצריך לבטאו בדיבור (ועי' על כך בספרו של מו"ר הרב אלחנן סמט, עיונים בפרשות השבוע, סדרה שניה, פרשת בהר, עמ' 142-132). אמנם, יש חולקים על תפיסה זו (ראה שם בהערה 32 וע"ע שו"ת שאילת יעבץ ח"א סימן קלט).

69 יכול אני להעיד על עצמי שבקוראי מספר בסדר עולה (כגון פקודי שבט ראובן) אני ממיר אותו במחשבתי לסדר היורד המורגל.

70 אורח חיים סימן תפט ס"ק ה. תמצית דבריו הובאה ע"י ה"אליה רבה" (ושאר האחרונים): "מנין המועט קודם. ובמקומות שמונין מנין המרובה קודם - מונין כמנהג מקומו". וכיו"ב כתב חק יעקב (ס"ק ז) בשם שו"ת אמונת שמואל (יובא להלן הערה 87), שיש להעדיף ספירה כמנהג המקום. ברם אחרונים רבים העתיקו מהמג"א רק את הקדמת האחדות לעשרות, ולא הזכירו שכוונתו דווקא במקום שמנהגם לספור כך! כך בבאר היטב (ס"ק ט), חיי אדם (כלל קלא, ז), שלחן שלמה (סע' ד), וכף החיים (סופר) ס"ק לג. וכ"כ משנה ברורה (ס"ק ט): "יש לומר מנין המועט מתחילה, כגון אחד ועשרים יום. וכל אלו הדברים אינן לעיכובא אלא לצחות הלשון". אף בערוה"ש (סעיף ה) כתב שלכתחילה "אומר אחד ועשרים שנים ועשרים, דלעולם המספר המועט קודם".

71 יש לשים לב לחידוש בדברי המג"א: עד כאן דובר על מנהג הלשון בעברית, ואילו המג"א תולה את אופן ספירת העומר במנהג המדינה בלשון הדיבור שאיננו בעברית; "לשון חול" בדבריו היינו יידיש (ולא שיחת חולין בלשון הקודש).

72 וכן דוברי אנגלית, צרפתית, ועוד (ראה ההערה הקודמת).

להקדים את העשרות, לספור בסדר יורד: "עשרים ואחד", "עשרים ושנים" וכי'73; אמנם מלשון האדמו"ר הזקן (שולחן ערוך הרב, או"ח תפ"ט, ס"ק ח) נראה שזהו היתר בלבד, ולא עדיפות: "טוב לומר מנין המועט קודם מנין המרובה, כגון אחד ועשרים... במה דברים אמורים במדינות אלו שדרך לספור מנין המועט קודם; אבל במקומות שדרך לספור מנין המרובה קודם - יכול לומר גם בספירה כמנהג מקומו". אם היה סובר כמגן אברהם, היה לו לומר: "אבל במקומות שדרך לספור מנין המרובה קודם טוב לומר גם בספירה כמנהג מקומו" - כפי הלשון שבה פתח הלכה זו.

בנוסף להעדפת הספירה כפי לשון הדיבור (דעת המג"א), ישנו שיקול נוסף שהנחה את ה"פרי חדש" הנ"ל להעדיף את הסדר היורד, בגיטין ובספירת העומר: העובדה שרבי74 סתם במשנה המזכירה את מניין ההזאות כדעת ר' מאיר. שיקול זה, שעל פיו הכריע ה"פרי חדש" לטובת הסדר היורד הן בגיטין - בניגוד לפסק הטור והשו"ע, והן בספירת העומר - בניגוד למנהג, הוזכר כמה שנים לפניו ע"י הרב חבי"ב75 בספרו "שיירי כנסת הגדולה"76, אך מסקנתו להלכה שונה. הוא פותח בהצדקת שני הסדרים, אף שהמנהג הוא לספור ספירת העומר בסדר עולה, "שמצינו בכתוב הכי והכי... בשנות77 שמאדם עד נח ומנח עד אברהם בכולם78 המנין המועט קודם, וכן בפרשת וארא בשבטים שירדו למצרים79. ובשבטים שירדו עם יעקב בפרשת ויגש80, ובפקודים שבפרשת במדבר81, ובערי הלויים בספר יהושע82 - המנין המרובה קודם,

73 הרב צבי כהן מבני ברק בספר "ספירת העומר" (פרק ה סעיף יט) מביא את דברי המגן אברהם וחבל הפוסקים אשר עמו, ומציין כי משמע מדבריהם שדוברי עברית כיום צריכים לספור בסדר יורד, אך מוסיף "לא נהגו כן" (הערה זו נוספה במהדורה המורחבת של ספרו). לעומת זאת, הרב משולם קלרברג מקרית ספר (שבזכותו התעוררתי לכתוב בירור זה) נוהג כך בספירת העומר הלכה למעשה (אגב, נראה שלדעת המג"א הוא הדין בכתבת מניין הימים והשנים בגיטין).

74 עליו כתב הרמב"ם בהקדמה למשנה שהיה "צח לשון ובקי בשפה העברית יותר מכל אדם" (עמ' ט במהדורת הר"י קאפח).

75 הרב חיים ב"ר ישראל בנבנשתי, חי בטורקיה בשנים שס"ג-תל"ג.

76 או"ח תפ"ט, הגהות הטור אות ה (ירושלים תש"ן, ח"ב עמ' 281).

77 כך במקור!

78 לאו דווקא. ראה לעיל הערה 11.

79 שמות ו, טז; יח, כ: "וּשְׁנֵי חַיֵּי לִוֵּי שֶׁבַע וְשְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה...". וכן שם ז, ז: "וְאַהֲרֹן בֶּן שְׁלֹשׁ וּשְׁמֹנִים שָׁנָה".

80 בראשית מו, טו: "אֵלֶּה בְּנֵי לְאָה... שְׁלֹשִׁים וְשָׁלֹשׁ; שָׁם כּו': "כָּל נֶפֶשׁ שְׁשִׁים וְשֵׁשׁ".

81 יש להבהיר כי פקודי בני ישראל (במדבר פרקים א-ב וכן פרק כו) כתובים בסדר יורד (אלפים, מאות, עשרות), כגון (א, מו): "כָּל הַפְּקָדִים: שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף וְשְׁלֹשׁ אֲלָפִים וְחֲמִשׁ מֵאוֹת וְחֲמִשִּׁים" [603,550], אלא שבציון מספר האלפים הוקדמו האחדות לעשרות (סדר עולה), כגון: "שְׁלֹשָׁה וְחֲמִשִּׁים אֶלֶף וְאַרְבַּע מֵאוֹת" (א, מג) [53,400]. ברם, גם בציון מספר האלפים אין זה סדר עולה לגמרי, שכן המאות צוינו תחילה: "מֵאֵת אֶלֶף וְאַחַד וְחֲמִשִּׁים אֶלֶף וְאַרְבַּע מֵאוֹת וְחֲמִשִּׁים" (ב, טז) [151,450]. על כן, תמוה שפקודי בני ישראל מובאים על ידי

וכן בחשבון מלכי כנען שהכה יהושע⁸³ המרובה קודם; וכן בהרבה מקומות, פעמים כן ופעמים כן, וכן בלשון חכמים". ומסקנתו: "אע"ג דלכאורה היה נראה דמדסתם לן תנא כרבי מאיר... והיה ראוי בספירת העומר ובכל המניינים להקדים הכלל תחלה... ליתא, דאפשר דבמקום התנא... היו נוהגין כר"מ, אבל מנהגינו נתיסד ע"פ מקומות דנהיגי כרבי יהודה. כלל העולה דאין קפידא בדבר אם נזכיר הכלל תחילה או הפרט תחילה, אבל כבר נתפשט המנהג להזכיר הפרט תחילה, ואין לשנות לכתחילה. ואם הלכה רופפת בידך - פוק חזי מאי עמא דבר"⁸⁴. עקרונית יש לאדם לאחוז בלשון הרגילה בפיו ובמקומו⁸⁵, אך יש משקל רב יותר למנהג, וכדלהלן.

בעיה נוספת קיימת בהכרעה כלשון סתם משנה: נחלקו האחרונים בביאור הזיקה עליה הצביע רש"י בין אופן מניין ההזאות ביומא לבין שאלת הקדמת העשרות או האחדות⁸⁶, וגם את הסדר העולה ניתן לסייע מהנימוק שהלכה כסתם משנה, כפי שכתב בעל ה"בית שמואל"⁸⁷: "נראה דלכתחילה יש לומר מנין המועט קודם, דקי"ל כסתם מתני' וכו' יהודא, וז"ל ת"ר אחת ואחת, שתים ואחת, שלש ואחת, ארבע ואחת, דברי ר"מ, ור"א אומר אחת ואחת, אחת ושתיים, אחת ושלוש כו' אחת ושבע, ולא פליגי מר כי אתרי' כו' כצ"ל. ויש ט"ס בש"ס שלפנינו, גם יש קצת שגגה בחידושי הלכות למהרש"א ע"ש⁸⁸, ולכתחילה יש לנו לנהוג כסתם מתני' וכו", אבל אם מנהג מקום⁸⁹ כר' מאיר - מונין כמנהג מקומו של ר"מ. ונראה דמכאן יצא להב"י ומור"ם בשו"ע בהל' גיטין סימן קכ"ו סעיף ה' שכתב וז"ל אבל בימים יכתוב מנין המועט קודם אחד ועשרים שנים ועשרים וכו', ואם כתב המנין המרובה קודם כשר". בתשובה זו מובא סיוע מן המשנה דווקא לסדר העולה, ולפי הבנה זו המנהג בספירת העומר עולה בקנה אחד עם נוסח סדר עבודה שאנו נוהגים לומר ביום הכיפורים.

- מרון החבי"ב לתמוך בסדר יורד. אם הנושא הנדון הוא הקדמת העשרות או האחדות בספירת העומר, העיקר הוא ציון מספר האלפים, שבו הוקדמו האחדות (סדר עולה)!
- 82 יהושע כא, לט: "ערים אַרְבָּעִים וְשִׁמְנֵה" וכו' ולא רק בספר יהושע, אלא גם בחומש במדבר: "אַרְבָּעִים וְשִׁמְנֵה עִיר" (לה, ו-ז). אין הסדר היורד ביהושע רק מחמת לשון התורה, אלא זהו הסדר הרגיל בו, ראה שם ז, ה; טו, לב; יט, ל; וכן בהערה הבאה.
- 83 "כָּל מַלְכִים שְׁלֹשִׁים וְאַחַד" (יהושע יב, כד).
- 84 אין כאן "הכרעה" מן הבחינה העקרונית, שכן כפי שפתח את דבריו, שני הסדרים צודקים ומבוססים בלשון המקרא ובלשון חכמים, אלא תיתכן כאן רק העדפה מבחינה מעשית.
- 85 דהיינו, הכלל "הלכה כסתם משנה" (שבת מו, א) אינו תקף אלא לגבי דינים שבהם התכוון התנא להכריע, אך סגנון לשוני אינו בכלל זה, וגם על התנא חל הכלל שאמרו בתלמוד "מר כי אתריה".
- 86 כמבואר לעיל הערה 30, בנוסף לנוסחים שונים בתלמוד המחליפים בין ר' מאיר ור' יהודה.
- 87 רבי אהרן שמואל בן ישראל קוידנובר (מהרש"ק), נפטר ברוסיה בשנת תל"ו, בשו"ת אמונת שמואל סימן מט.
- 88 וע"ע בפירוש "מלאכת שלמה" למשנה זו, ובדקדוקי סופרים על אתר.
- 89 מתוך הקשר הדברים נראה שאינו מדבר על מנהג סופרי ספירת העומר, אלא על לשון הדיבור הנהוגה במקום.

אפשר לטעון להעדפת הסדר העולה, השגור בפי כל והמודפס בכל הסידורים, מפני שזהו מנהג אבותינו, וכל המשנה ידו על התחונה. ראינו כי זהו השיקול המכריע, לדעת "שיירי כנסת הגדולה": "כבר נתפשט המנהג להזכיר הפרט תחלה, ואין לשנות לכתחלה, ואם הלכה רופפת בידך⁹⁰ פוק חזי מאי עמא דבר⁹¹. אולם דברי בעל "שיירי כנסת הגדולה" הובאו ע"י פוסקים אחרים תוך השמטת מסקנת דבריו. בהלכות ספירת העומר כתב ה"פרי חדש" (או"ח תפט ס"ק ב) ש"אין קפידא בדבר" אם יקדים העשרות או האחדות (על פי "שיירי כנסת הגדולה" וב"י על פי הסוגיה ביומא). אין הוא מזכיר ולו ברמז לא את המנהג לספור בסדר עולה, ולא את הכרעת הרב חבי"ב על פיו! השמטה זו נראית מכוונת, ומביעה כנראה את הסתייגותו של הפר"ח ממנהג זה. נראה שבשלב מאוחר יותר רבתה התנגדותו למנהג, כפי שזו באה לידי ביטוי בחיבורו על אבן העזר⁹². בדבריו הנ"ל בהלכות גיטין הוסיף הפר"ח לחלוק על הרב חבי"ב, ויצא במפורש נגד מנהג העולם בספירת העומר: אף שהוא מודע לכך ש"עלמא לא דייק בהכי"⁹³, הוא מכריע בניגוד ל"מאי דעמא דבר": "הכי חזי לן למימני בעומר כלל תחלה ואח"כ פרט, כגון עשרים ואחד". וצ"ע, מדוע הכריע כך? מלבד משקלו הרב של המנהג כשההלכה רופפת, הרי העיקרון הנלמד ממסכת יומא הוא שספירה של מצוה צריכה להתאים ללשון העם! נראה שהפר"ח דן במציאות (הדומה למציאות בימינו) שבה מקובל בלשון הדיבור הסדר היורד, ואילו מנהג ישראל היה (גם אז) לספור ספירת העומר ולכתוב בגיטין שלא כלשון הדיבור. בדיוק לכך מתנגד הפרי חדש, וזוהי כוונתו באומרו "ועתה⁹⁴ גם בגט ראוי ליכתוב לכתחלה גם בימים גם בשנים מנין המרובה קודם... וכן ראוי לנהוג". לדעת הפר"ח אין להתחשב במנהג ספירת העומר בסדר העולה, משום שאין כאן "הלכה רופפת"; ההלכה ברורה שהסדר צריך להיות כמו בלשון הדיבור, ויש לכתחילה לעדכן את מנהג ספירת העומר בהתאם למנהג המקום. גם בפירוש "שתילי זיתים" לשו"ע (ס"ק ו) כותב רבי דוד משרקי⁹⁵: "להזכיר הפרט או הכלל תחילה - אין קפידא. ואם יש מנהג כבר⁹⁶ - אין לשנותו (שיירי כנה"ג)". גם

- 90 ע"פ ירושלמי (פאה פ"ז ה"ה ועוד): "כל הלכה שהיא רופפת בבית דין ואין את יודע מה טיבה, צא וראה מה הציבור נוהג, ונהוג".
- 91 ברכות מה, א ועוד.
- 92 אם דבריו הנרחבים והמחודשים יותר שבהלכות גיטין היו כבר כתובים בעת שכתב את חיבורו על הלכות ספירת העומר, היה לו להתייחס אליהם (לאששם או לבטלם). לפיכך נראה שדבריו בהלכות גיטין הם משנתו האחרונה, "וישן מפני פרי חדש תוציא".
- 93 כלומר, העולם נוהג לספור ימי העומר תמיד בסדר העולה, שלדעת ה"פרי חדש" אינו הסדר הראוי והמדוקדק. אמנם, לולא דברי שכנה"ג היה ניתן לפרש ש"לא דייק" - היינו שמנהג העולם לספור שלא באופן עקבי, פעם כך ופעם כך, ואינם מדקדקים בכך.
- 94 "ועתה" כאן איננה רק מילת קישור לציון מעבר למסקנה, אלא יש כאן התייחסות לשינוי שחל במציאות (כמו "והאידינא" בתלמוד).
- 95 רבי דוד ב"ר שלמה משרקי (מזרחי) מגדולי רבני תימן, תנ"ו-תקל"א.
- 96 היינו מנהג באופן ספירת העומר. אם המחבר היה מתייחס כאן למנהג לשון הדיבור,

כאן אין זכר לכך שקיים מנהג לספור בסדר עולה, אלא דברי הרב חבי"ב נוסחו באופן מופשט וכוללני, שאם יש מנהג - יש ללכת לפיו⁹⁷.

הספק הוא האם לשמר את הנהוג הקיים ולהמשיך בספירה בסדר עולה כתמול שלשום⁹⁸, או לספור בסדר יורד, ובכך להחזיר עטרה ליושנה ולקיים הספירה כתקנה⁹⁹. יש להזכיר סברה נוספת בשבח החריגות הלשונית ובעד ספירה בסגנון השונה מלשון הדיבור הרגילה: כך מעניקים לספירת העומר לשון ומעמד מיוחדים, ומעוררים תשומת לב למניין זה¹⁰⁰.

סיכום: מבחינה הלכתית הדיון בשאלת הקדמת מנין העשרות או מנין האחדות חשוב לשם קיום המצוה לכתחילה¹⁰¹, אך בדיעבד יוצאים ידי חובה בכל אופן. חשיבותה של ההכרעה בשאלה זו היא בעיקר במישור הערכי והחינוכי, והיא מונחת לעיונם של פוסקי הדור. ויהי רצון שה' יאיר את עיניהם להכריע לאמיתה של תורה, להורות לישראל את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו. והאמת והשלום אהבו.

הניסוח היה צריך להיות חיובי: "ואם יש מנהג כבר - יספור כמנהג", ואז מקור דבריו היה צריך להיות "פרי חדש" ולא "שיירי כנסת הגדולה".

97 ר' אברהם בן משה בפירושו "זית רענן" על "שתילי זיתים" (פתח תקוה, תשנ"ה, עמ' שכת) עמד על כך שהמחבר שנה קצת מלשון השכנה"ג, ומשמע שמנהגם בתימן היה להזכיר תחילה המניין המרובה, או שהיו מנהגים חלוקים בזה במקומו. יתכן גם שרבי דוד משרקי לא פרט מהו הסדר הנהוג בספירה בעברית, שכן במקומו ספרו בארמית. ועי' מ"ש תלמידו-חברו המהרי"ץ (רבי יחיא צאלח, מגדולי רבני תימן, תע"א-תקס"ה; עץ חיים, דף מא עמ' ב). "מיום עשרים ואילך צריך להקדים מנין המרובה: 'עֲשְׂרִין וְחָד' (היינו למנהג תימן שסופרים בארמית) כי כך צחות לשון ארמי, מה שאין כן בלשון הקדש דמקדים המנין המועט, עיני אחרונים". ברור שהאחרונים המוזכרים בסוף דבריו אינם מתייחסים להבדל שבין ספירה בעברית או בארמית, אלא רק לכך שבעברית יש להקדים המנין המועט, כנ"ל.

98 ישראל, ויחזרו על הכלל "חדש אסור מן התורה". ואף אם באופן עקרוני היה מקום לאמץ חידושי תורה אמיתיים המשפרים את דרך קיום מצוות ה', יש לנקוט בשמרנות כתגובת נגד לשינויים ולתיקונים הרבים שנערכו בנוסח התפילה (במאות השנים האחרונות בסידורי האשכנזים, ולאחרונה גם בסידורי עדות המזרח) ולקיים "עַת לַעֲשׂוֹת לָהּ" - הַפְּרוּ תוֹרַתְךָ" (תהלים קיט, קכו), דהיינו: "בשעת המְחַדְשִׁים - כנס" (ע"פ דברי הלל הזקן בברכות סג, א). המצדדים בדרך זו יתריעו מפני חשש מוגזם משינויים, שהגדירו הרמב"ם כ"טבע האדם שהוא נינוח תמיד במורגל" (מורה הנבוכים ח"ג פרק לב), ועצת היצר ("מן הזהירות - שלא תרבה להזהר"); ר' בחיי בהקדמתו לספר חובות הלבבות). את הרצון לקיים את מצוות ה' באופן מדויק יש לתעל לאפיקים חיוביים, ולאפשר חידוש במקום המתאים ללא גזירת גזרות חדשות.

100 עד כדי כך שבת (בת השמונה) שאלה למה לא סופרים "כרגיל", וכך זכתה ללמוד פרק בלשון הקודש לדורותיה! שאלתה זרזה אותי להתעמק בסוגיה זו.

101 כמוכן, שחשוב מאוד גם הברור המעשי: מהו רצון נותן התורה ממנו בסוגיה זו, הנוגעת באופן ישיר לדקדוק לכתחילה במצוה שיש אומרים שהיא מן התורה גם בטרם ייבנה המקדש ויקרב העומר, במהרה בימינו.